

Svitlana Kravchenko

LUIZA OLANDER – UKRAIŃSKA BADACZKA TWÓRCZOŚCI POLSKICH PISARZY XX–XXI WIEKU

SŁOWA KLUCZOWE

Luiza Olander; literatura polska; metody badawcze; badania porównawcze; pogranicze kulturowe

Luiza Olander, doktor habilitowana w zakresie filologii, profesor Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego im. Łesi Ukrainki, prowadzi badania już ponad pół wieku. Od lat sześćdziesiątych XX stulecia do dziś uczona zajmuje się studiami komparatystycznymi zjawisk, postaci i procesów w literaturach słowiańskich – polskiej, ukraińskiej i rosyjskiej.

Olander założyła i od kilkanastu lat prowadzi pracownię naukowo-badawczą „Słowiańskie literatury: problemy, poszukiwania, perspektywy studiowania”. W swoich wypowiedziach literatury słowiańskie rozpatruje w kontekście głównych tendencji rozwojowych literatur europejskich, stosując różnorodne metodologie – historycznoliteracką, komparatystyczną, biograficzną, strukturalną. Jest autorką ponad 300 prac w językach ukraińskim i rosyjskim.

Zainteresowanie literaturami słowiańskimi, w tym m.in. polską, i problematyką pogranicza kulturowego w literaturze w dużym stopniu warunkowały okoliczności życiowe. Po obronie doktoratu Luizę Olander skierowano do pracy

---

Svitlana Kravchenko – prof., Wołyński Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki w Łucku, Wydział Filologii i Dziennikarstwa, ul. Wynnyczenki 28/215, 43000 Łuck (Ukraina), <https://orcid.org/0000-0003-3225-1771>; e-mail: grelya64@ukr.net

na Wołyń, gdzie stała się jedną z założycielek Katedry Filologii Słowiańskiej Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego im. Łesi Ukrainki, który we wcześniejszym okresie był instytutem pedagogicznym (Łucka Akademia Pedagogiczna im. Łesi Ukrainki). Warto zaznaczyć, że Olander została jedną z pierwszych badaczek literatury polskiej na tej uczelni.

Wołyń od dawna był krainą wielokulturową, zamieszkałą przez Ukraińców, Polaków, Żydów, Czechów i przedstawicieli innych narodowości. Sytuacja ta stanowiła naturalne podłoże dla rozwoju badań o charakterze porównawczym. W rozprawach komparatystycznych Olander pokazywała przejawy tradycji rodzimych w twórczości polskich, ukraińskich i rosyjskich artystów, którzy bez względu na pochodzenie mówili w utworach o duchowych więziach ze swoją małą ojczyzną.

Celem egzemplifikacji przywołać można twórczość polskiego poety i publicyisty Józefa Łobodowskiego, który w latach trzydziestych XX wieku w artykule *Od Słowackiego do Samczuka* podkreślał specyfikę twórczości pisarzy biograficznie powiązanych z Wołyniem. Do cech charakterystycznych zaliczył szczególnie koloryt ich utworów, wiele mówił także o doświadczeniach właściwych dla przeżyć „autochtona” (Łobodowski 1938: 213).

Kulturowa specyfika regionu inspirowała badaczkę do studiowania tendencji rozwojowych literatur słowiańskich. W ciągu wieloletniej aktywności naukowej Olander w kręgu jej zainteresowań znalazły się zagadnienia związane z historycznoliterackimi i komparatystycznymi aspektami rozwoju literatury polskiej, ukraińskiej i rosyjskiej w XX wieku, a także miejscem dokumentalistyki (literatury *non-fiction*) w procesie literackim. Tej problematyce poświęciła liczne prace pisane w językach ukraińskim i rosyjskim, m.in. monografię *Tekst wołyński w literaturze ukraińskiej i polskiej (XIX–XX w.)*, za którą otrzymała Międzynarodową Nagrodę Literacką im. Mikołaja Gogola („Triumf”) w 2010 roku.

Temat Wołynia i tekstu wołyńskiego był stale obecny w dorobku naukowym Olander. Jeszcze w latach 1996–1999 badaczka opracowała i przygotowała trzy tomy zbiorowej publikacji *„Rode nasz krasny...” Wołyń w losach krajan*, wydanej w Łucku (*Rode...* 1996–1999). Przedstawiła w nich wiele cennych informacji o życiu znanych (choć niekiedy zapomnianych) i ważnych dla Wołynia postaci.

W roku 2012 badaczka opublikowała kolejną znaczącą monografię: *Humanizm literatury polskiej XX–XXI wieku w kontekście europejskiej myśli filozoficznej i artystycznej*, która stanowiła podsumowanie dotychczasowego etapu jej dokonań badawczych (Olander 2012). Ostatni okres działalności naukowej Olander przyniósł wiele ciekawych artykułów, poświęconych twórczości Jana Twardowskiego, Jarosława Iwaszkiewicza, Juliana Tuwima, Wiesławy Szymborskiej, Czesława Miłosza, Tadeusza Różewicza i innych polskich twórców.

Podkreślić należy, że humanizm stanowi w pracach literaturoznawczynie główne kryterium oceny twórcy i jego wkładu w proces literacki oraz klucz, według którego Olander określa zajmowane przezeń miejsce w spuściźnie kulturowej kraju i Europy. W instrumentarium narzędzi, którymi posługuje się badaczka przy interpretacjach różnorodnych dzieł bądź całości twórczości pisarzy, poczesne miejsce trzeba przyznać również kategoriom filozoficznym, takim jak sens życia człowieka, wybór, wolność i naśladownictwo.

Tekst wołyński w ujęciu Luizy Olander

Pierwsza znacząca praca Luizy Olander o charakterze porównawczym powstała w roku 2008. Nosi ona tytuł *Tekst wołyński w literaturze ukraińskiej i polskiej (XIX–XX w.)* (Olander 2008). Książka stanowi rezultat wieloletnich studiów porównawczych dzieł autorów duchowo związanych z regionem wołyńskim: Józefa Ignacego Kraszewskiego, Juliusza Słowackiego, Marii Dąbrowskiej oraz Józefa Łobodowskiego. Badaczka wpisała ich utwory w kontekst dialogu kultur i literatur narodowych. Wiele miejsca przeznaczyła na omówienie w perspektywie filozoficznej i etycznej wyborów egzystencjalnych dokonywanych przez bohaterów literackich.

Wspomnieć warto, że Olander wprowadziła do obiegu naukowego pojęcie tekstu wołyńskiego jako kategorię historyczną i kulturową, swoisty „historyczny, czasoprzestrzenny hipertekst, który konstytuuje się w trakcie wzajemnego oddziaływania na siebie tekstów istniejących w różnych literaturach” (Olander 2008). W tym obszarze twórczo kontynuowała ustalenia rosyjskich i ukraińskich krytyków literackich. Sięgnęła m.in. po metodologię analizy tekstu artystycznego, stworzoną przez przedstawicieli rosyjskiej szkoły semiotycznej, którą stosowano do opisu „petersburskiego tekstu” i „niżnonowogrodzkiego tekstu” w literaturze rosyjskiej. Badaczce bliski był koncept czasoprzestrzennego hipertekstu, opisany w pracach rosyjskich uczonych: Michaiła Bachtina (Bachtin 1996), Juria Łotmana (Łotman 1978), Władimira Toporowa (Toporow 1995), a także w studium ukraińskiej uczoney Stefanii Andrusiw poświęconym fenomenowi „tekstu lwowskiego” (Andrusiw 2000).

Tekst wołyński literaturoznawczynie rozpatrywała jako swoisty wariant tekstu lokalnego, który z racji swojego charakteru granicznego przejawia się jednocześnie w kilku literaturach narodowych, jednak – jej zdaniem – ukraińskie i polskie składniki są w nim najliczniejsze. Na wielu przykładach ukazała, że tekst wołyński pisarzy ukraińskich jest częścią dużego hipertekstu ukraińskiego, a wołyński tekst polskich pisarzy – częścią dużego polskiego hipertekstu. W całości zaś powstałe realizacje łączą się – jej zdaniem – z tekstami literackimi wszystkich pisarzy polskich i ukraińskich, będąc na ogół unikalnym fenomenem literackim

kultury pograniczcza, syntezą cech i tradycji wielu kultur i narodów różnych epok. Badaczka wskazała trzy główne cechy/formuły tekstu wołyńskiego:

- odzwierciedla kraj, w którym rzeczywistość materialna przekształca się w duchowe wartości;
- jest wcieleniem językowego kodu każdego z pisarzy-współtwórców;
- kreuje rezonujący, figuralny obszar „historii” i fal czasowych (Olander 2008: 19).

Do zasadniczych jego składników Olander zaliczyła: ukształtowanie czasowo-przestrzenne (np. chronotop głuszy, zaścianka, idylli, historii etc.), opozycje binarne: swoje i obce, chrześcijańskie i pogańskie, miejskie i wiejskie, starożytne i współczesne etc. Wskazała także dominujące mitologemy i *loca*, takie jak: woda, pole, las, ruiny, dom, droga. Jej zdaniem w konkretnych wykonaniach przejawiał się niepowtarzalny duchowy obraz historyczno-geograficznego obszaru, który warunkował powstawanie dzieł związanych z Wołyniem. Interpretując ukraińskie i polskie gałęzie tekstu wołyńskiego, badaczka umieszczała je w wielu wymiarach, m.in. antropologicznym, kulturowym, komparatystycznym i imagologicznym. Z uwagą śledziła jego historyczne i przyrodnicze warstwy.

W analizie pierwszej ze wspomnianych warstw kierowała się postulatem znanego wołyńskiego, ukraińskiego publicyisty i dysydenta Jewhena Swerstiuka, który pisał, że należy odejść od stereotypów w ukazywaniu prawdy historycznej, mimo świadomości, iż w tej kwestii „niełatwo odnosić się do zasad, do uczciwego myślenia” (Swerstiuk 2004: 185). Aby wykazać zasadnicze komponenty tekstu wołyńskiego, Olander sięgnęła do jego początków, kronik i dawnych dokumentów historycznych, kończąc refleksje uwagami na temat utworów współczesnych. W rezultacie wyłonił się obraz Wołynia jako błogosławionej krainy, której dzieje obfitowały w tragiczne i dramatyczne wydarzenia.

Podobne wnioski wysnuła badaczka na podstawie interpretacji warstwy przyrodniczej tekstu wołyńskiego. Eksplikacja opisów przyrody w różnorodnych utworach pozwoliła na wyekscerpowanie ich cech wspólnych. Olander podkreślała, że natura uwieczniona w malowniczych pejzażach stanowiła życiodajną siłę dla mieszkańców regionu, dawała im energię, konstituowała dom, do którego zawsze chciało się wracać. Symbolizowała także wieczność (nieskończoność).

Rozważania o utworach ukraińskich, polskich i rosyjskich pisarzy literaturoznawczyń wpisała w szeroki kontekst kulturowo-literacki. Przyjmując za kryterium stosunek twórców do Wołynia, podzieliła ich na dwie grupy. Do pierwszej zaliczyła tych, którzy z regionem powiązani byli biograficznie. „Wewnętrzna perspektywa” oglądu świata – dowodziła słusznie – sprawiała, że pisarze ci w dziełach wyrażali to wszystko, co komponowało „duszę” rodzimej krainy, docierali do jej najważniejszych i najcenniejszych sensów. Podstawą przynależno-

ści do drugiej grupy uczona uczyniła cudzoziemskość: spojrzenie z zewnątrz – jej zdaniem – determinowało umiejętność wydobywania z codziennego kolorytu wołyńskiego pierwiastków niedostrzeganych przez autochtonów. Nadmienić wypada, że podstawę spostrzeżeń badawczych stanowiła tu gruntowna analiza dokumentów osobistych i historycznych (Olander 2008: 54).

Omawiając polską gałąź tekstu wołyńskiego, Olander zaprezentowała twórców w szerokiej perspektywie czasowej: od początków powstania tej gałęzi w wieku XIX (krąg działaczy Liceum Krzemienieckiego) do końca XX stulecia. Badaczka dokonała rzetelnej eksplikacji utworów Juliusza Słowackiego, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Marii Dąbrowskiej i Józefa Łobodowskiego. Warto szerzej omówić tę problematykę.

Lektura wspomnień, listów, a także utworów poetyckich pozwoliła Olander na wypuklenie związków Słowackiego z ziemią wołyńską, którą traktował jako swoją kołysekę, małą ojczyznę, nazywając siebie Wołyniakiem. Takie spojrzenie – o czym pisała z przekonaniem – znacząco kształtowało kanwę jego artystycznej wizji oraz sposób kreowania świata przedstawionego (Olander 2008: 196–204).

W monografii autorka zgłębiła również wołyńskie wspomnienia Kraszewskiego oraz przybliżyła jego utwory poświęcone tej tematyce (warstwa historyczna tekstu wołyńskiego). Podkreślała specyfikę narracji, wnikliwie opisała metody obrazowania umożliwiające pisarzowi pokazanie zarówno kolorytu ziemi wołyńskiej, jak i życia jej mieszkańców. Dowodziła także na wielu przykładach, że korzenie kreacji artystycznej sięgały doświadczeń biograficznych. Ciekawie brzmią spostrzeżenia Olander dotyczące zagadnień związanych ze współczesną recepcją utworów Kraszewskiego.

Szkic autobiograficzny *Po powrocie z Krzemieńca*, powstały wkrótce po zakończeniu wołyńskiej peregrynacji Dąbrowskiej, zainspirował Olander do ukazania wielowarstwowości wypowiedzi pisarki: literaturoznawczyni nie tylko celnie zrekonstruowała historyczną warstwę tekstu, ale także gruntownie omówiła wielowarstwowość dzieła. Przybliżyła bogatą paletę uczuć i myśli intelektualistki, wyeksponowała ich pierwiastek humanistyczny, szeroko zaprezentowała bliską Dąbrowskiej piramidę aksjologiczną oraz umiejętność tworzenia zmysłowych pejzaży.

Pisząc o twórczości Łobodowskiego, Olander i tym razem wyeksponowała znaczenie Wołynia w biografii i utworach artysty. Zaakcentowała humanistyczny wymiar poglądów polskiego pisarza, wypukliła jego wkład w propagowanie idei współpracy i wzajemnego zrozumienia jako fundamentu codziennego współistnienia wielonarodowej społeczności tego regionu. Oryginalna metoda badawcza umożliwiła ponadto zaprezentowanie wielopoziomowości tekstu wołyńskiego – zjawiska skomplikowanego i dynamicznego, będącego otwartym systemem samodzielnych tekstów artystycznych i dokumentalno-artystycznych, które,

współistniejąc, tworzą nowe obiektywne i subiektywne „ponadsensy”. W ten sposób – konkludowała autorka – teksty te wzbogacały narodowe kultury, genetycznie powiązane z ziemią wołyńską (Olander 2008: 226).

Wokół humanizmu literatury polskiej

Ważnym ogniwem w badaniach nad literaturą polską była monografia *Humanizm literatury polskiej XX–XXI wieku w kontekście europejskiej myśli filozoficznej i artystycznej* (Olander 2012). Olander posłużyła się w niej przede wszystkim metodą analizy komparatystycznej.

We wstępie autorka podała wybrane definicje zjawiska i prześledziła dynamikę kształtowania się pojęcia humanizmu na przestrzeni dziejów, od czasów antycznych po XXI wiek. Rzetelnie omówiła typologię i hipostazę narodową humanizmu. Pokazała również rozmaite konfiguracje kluczowej dla tej idei kategorii – wolnej osobowości ludzkiej, różnorodnie interpretowanej przez filozofów i pisarzy (zgodnie z ich koncepcją świata i roli człowieka) w poszczególnych epokach.

Za znaczącą badaczka uznała również kategorię „granicy”. Posłużyła się nią do wartościowania działań człowieka, zachowując świadomość płynności pojęć dobra i zła. XX wiek – w jej opinii – przyniósł bowiem niejedną dowód moralnego upadku ludzi, którzy dopuścili się czynów zbrodniczych, zaprzeczających człowieczeństwu.

Prezentując specyfikę humanizmu pisarzy polskich, Luiza Olander pokazała jego organiczne powiązanie z ideą wolności, a przede wszystkim suwerenności narodowej. Przekonująco dowiodła, że do istotnej zmiany w konceptualizacji pojęcia doszło w XX stuleciu, ponieważ twórcy modernizmu – co ukazała na przykładzie dzieł Witolda Gombrowicza, Jarosława Iwaszkiewicza, Tadeusza Borowskiego, Zofii Nałkowskiej i innych – poszerzyli spektrum humanizmu o zagadnienie wolności duchowej człowieka.

Pierwszy rozdział monografii badaczka poświęciła omówieniu dokonań polskich prozaików. Rozważania rozpoczęła od przybliżenia utworów Władysława Orkana – przede wszystkim opowiadań, nawiązujących do życia górali, ich codzienności i kultury duchowej. Zaakcentowała dwa aspekty jego twórczości: oryginalny sposób obrazowania świata oraz skłonność do ujmowania ludzkiej egzystencji w perspektywie filozoficznej.

Do ciekawych partii pracy zaliczyć należy komparatystyczne paralele między opowiadaniem Orkana a dziełami literatury ukraińskiej – przede wszystkim Wasyla Stefanyka – opowiadającymi o życiu mieszkańców ukraińskich Karpat. Badaczka precyzyjnie przedstawiła wieloznaczność pojęcia granicy, które we wspo-

mnianych utworach zyskało metaforyczną wykładnię. Z jednej strony, zdaniem Olander, oznaczało granicę na ziemi w świecie materialnym, miedzę, z drugiej zaś – wiązało się z wyborami i czynami bohaterów, uzyskiwało zatem wymiar społeczny i moralny.

Dużo miejsca Olander przeznaczyła na prezentację spuścizny Stefana Żeromskiego. Interpretowała różne metody tworzenia przez pisarza postaci literackich, zwracała uwagę na znaczenie kontrastu jako ważnego instrumentu konfigurowania rzeczywistości świata przedstawionego. Trafnie scharakteryzowała istotę konfliktu między polską mentalnością a mentalnością ludzi obcej, często wrogiej, narodowości, którzy w sposób destruktywny wpływali na zachowania niektórych Polaków. Niejednokrotnie wspominała o istocie humanizmu Żeromskiego, jego nieustającej wierze w człowieka, który nie tylko „potrafił wyznaczać trudne, wysokie i szlachetne cele, lecz także je realizował w życiu codziennym, pokonywał życiowe pokusy, oferował pomoc potrzebującym, podejmował działania na rzecz poprawy ich losu oraz miał świadomość konieczności podjęcia walki o godne życie pokrzywdzonych” (Olander 2012: 47).

Przypominając twórczość Stanisława Przybyszewskiego, Olander wyekspozowała powieść *Dzieci szatana*. W jej interpretacji zastosowała metodę tzw. odwrotnej lektury, polegającej na odczytaniu treści utworu przez pryzmat zarówno szerokiego kontekstu literackiego epoki autora, jak też panoramy literatury połowy i końca XX wieku, uwzględniając w refleksji tragiczne wydarzenia tego stulecia. Takie podejście dało możliwość odkrycia nowych aspektów dzieła, wiodło do zaakcentowania ponadczasowości jego przesłania oraz wskazania niebezpieczeństwa, jakie stanowi dla ludzkości pominięcie wartości pojedynczej egzystencji.

Za kluczowe w powieści Przybyszewskiego uczona uznała trzy motywy. Były to: dezawuowanie wartości życia nie tylko jednostki, ale całych narodów; przywłaszczenie prawa do dysponowania cudzym istnieniem jako narzędziem do realizacji własnych celów; zagrożenie życia na planecie. Ich sensy czytelnik wydobyć może w akcie uważnej lektury i pogłębionej refleksji nad postrzeganiem przez pisarza natury człowieka. Usytuowanie *Dzieci szatana* w kontekście doświadczeń ludzkości XX stulecia pozwoliło badaczce widzieć w utworze realizację nurtu ostrzegawczego w literaturze, Przybyszewski bowiem już na początku ubiegłego wieku mówił o zagrożeniach, jakie niesie przemoc oraz wskazywał jej niszczycielskie skutki. Autorka precyzyjnie zaprezentowała również mechanizmy i procesy determinujące powstawanie kultu jednostki oraz ukazała negatywne konsekwencje związane z tym zjawiskiem.

Kilka rozdziałów tej obszernej monografii Olander poświęciła twórczości Jarosława Iwaszkiewicza, w szczególności dwóm utworom: *Matce Joannie od*

Aniołów oraz *Sławie i chwale*. Deszyfrując pierwszy ze wspomnianych tekstów, autorka zwracała uwagę głównie na odwieczną konieczność dokonywania przez człowieka wyboru między dobrem a złem i pokazała dążenie polskiego intelektualisty do podejmowania filozoficznej refleksji nad istotą i obecnością zła w świecie. Jego rozważania ujmowała w kontekście innych dzieł pisarzy polskich i słowiańskich, w tym rosyjskich. Przyjęta perspektywa umożliwiła nie tylko porównanie Iwaszkiewiczowskich bohaterów z postaciami z dzieł Stefana Żeromskiego, Fiodora Dostojewskiego, Leonida Leonowa i innych, lecz także zaakcentowanie właściwych twórcom sposobów materializacji zła w świecie. Wartościowe są spostrzeżenia autorki na temat funkcjonowania w omawianych tekstach motywów ofiary i zbrodni, a także odwetu. Wspomnieć trzeba ponadto o interesującej prezentacji uwarunkowań, jakie istnieją między możliwościami działań człowieka w konkretnych warunkach a realiami świata zewnętrznego. Do trafnych i naukowo płodnych należy zaliczyć ustalenia związane z humanistyczną wymową spuścizny Iwaszkiewicza, jego warsztatem artystycznym, w tym techniką gradacji – ważnego instrumentu konstruowania fabuły.

Metodę porównawczą zastosowała Olander również wtedy, gdy odczytywała sagę Jarosława Iwaszkiewicza *Sława i chwala*, porównując ją z tekstem rosyjskiego pisarza Michaiła Szołochowa *Cichy Don*. Wybór dzieł nie był przypadkowy – na decyzję autorki wpłynął szereg czynników: podobny sposób obrazowania, ten sam czas akcji, przełomowe znaczenie prezentowanego okresu dla opisywanych społeczności, wspólnota i odległość doświadczeń takich, jak: tragedia rodzin podzielonych linią frontu, konieczność strzelania do rodaków ze względu na powołanie do służby w armiach wrogich państw. Analizując sylwetki głównych bohaterów: Edgara Szyllera (*Sława i chwala*) oraz Grigorija Melechowa (*Cichy Don*), badaczka podkreśliła łączące ich cechy. Zaliczyła do nich przejmującą samotność, wynikającą m.in. z pragnienia służby uniwersalnym, odwiecznym wartościami i wyrastającego na nich sprzeciwu wobec zabijania ludzi. W konkluzjach badaczka zawarła uwagi dotyczące humanizmu jako podstawy światopoglądu twórczego pisarzy, ich przekonania o antyludzkiem charakterze działań wojennych oraz miejsca w dorobku światowej prozy antywojennej i literatury „straconego pokolenia”.

Antywojenną problematykę Olander kontynuowała w kolejnym rozdziale, dotyczącym trylogii *Żółty krzyż* Andrzeja Struga. Przedstawiła portret pisarza-humanisty, pacyfisty, który starał się odślonić całokształt zbrodniczej natury wojny, co sprawiło, że wielokrotnie narażał się na krytykę ze strony rodaków. W przeciwieństwie do panoramicznego rozmachu Iwaszkiewicza i Szołochowa, Strug zawęży obserwację do pola bitwy. Badaczka zaakcentowała, że poetyka ekspresjonistyczna dała pisarzowi możliwość przedstawienia „uogól-

nionego obrazu wypaczonego kraju i zabijania wszystkich żywych istot w Europie: od Francji po Rosję”, pozwalając „jednocześnie i portretować, i przeżywać czas” (Olander 2012: 194). Olander trafnie zauważała, że pozostali na polu bitwy śmiertelnie ranni żołnierze obu armii przestali być wrogami, stając się zwykłymi ludźmi. Cierpienia fizyczne i duchowe bohaterów – co nie bez racji konstatowała – wyprowadzały opowiadaną przez pisarza historię poza czas rzeczywisty w nieskończoność. Koncepcja ta ułatwiała zaakcentowanie beznadziejności bytu ludzkiego. Wyróżnić warto partie wypowiedzi literaturoznawczyni poświęcone omówieniu gradacji napięcia jako istotnego elementu kompozycyjnego, potęgującego narastające wrażenie apokalipsy, a także wykładnię symbolicznych znaczeń pejzażu (zmierzch jako znak końca świata).

O próbach zachowania człowieczeństwa w ekstremalnych warunkach walki, okupacji i zagrożenia życia Olander pisała także w dalszych partiach pracy. Podała w nich analizie dwie powieści mówiące o drugiej wojnie światowej: *Czarny potok* Leopolda Buczkowskiego oraz *Popiół i diament* Jerzego Andrzejewskiego. Badaczka uwydatniała humanizm pisarzy, ich przekonanie o wartości życia każdego człowieka. Cenne są jej refleksje na temat zachowań bohaterów w sytuacjach liminalnych, gdy zacierają się granice między dobrem a złem, oraz spostrzeżenia pokazujące konsekwencje trudnych decyzji.

Polska proza dokumentalna XX wieku (literatura *non-fiction*) to kolejny istotny obszar refleksji naukowej Olander. Literaturoznawczyni rzetelnie omówiła takie dzieła, jak: *Inny świat* Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, *Życie na niby* Kazimierza Wyki, *Dzienniki* Zofii Nałkowskiej i *Dzienniki* Marii Dąbrowskiej, *Notatnik z Altengrabow* Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego, opowiadania *Pożegnanie z Marią*, *Proszę państwa do gazu*, *Odwiedziny* i *Kamienny świat* Tadeusza Borowskiego. Uwypuklała niepowtarzalność zapisów ludzkich doświadczeń zawartych we wspomnianych utworach, uwydatniała ich unikatowość w odzwierciedlaniu najstraszniejszych kart historii XX wieku. Czyniąc polem obserwacji kwestię humanizmu i wiążącego się z nią problemu wolności wyboru człowieka, wpisywała rozważania w szeroki kontekst polskiej i światowej literatury, przywołując m.in. utwory Fiodora Dostojewskiego, Daniła Granina czy Ernesta Hemingwaya.

W monografii badaczka poruszała również humanistyczne aspekty polskiej prozy historycznej. Przedmiotem analizy uczyniła *Popioły* i *Wiatr od morza* Stefana Żeromskiego oraz *Srebrne orły* Teodora Parnickiego, głoszące pacyfizm (patos antywojenny). Omawiając utwory Żeromskiego, badaczka z uznaniem pisała o mistrzostwie pisarza w kreowaniu postaci oraz maestrii posługiwania się techniką ekwiwalentyzacji, pozwalającej zespalać świat ludzki ze światem natury (opisy pejzażu współgrały z ideową warstwą dzieł). Rozważając powieść Parnickiego,

Olander szczegółowo przybliżyła strukturę utworu, a także sposoby przedstawiania człowieka, jego świata wewnętrznego. Posługując się bliską sobie metodą komparatystyczną, zestawiała twórczość polskiego powieściopisarza z dokonaniami rosyjskiego twórcy Leonida Leonowa. Dowiodła innowacyjności struktury badanych tekstów, gruntownie opisując znaczenie retrospekcji w konstruowaniu ich przesłań ideowych i tkanki artystycznej.

Jako podsumowanie tej części rozważań potraktować można rozdział, w którym literaturoznawczynie przedstawiła antropologiczne wymiary esejów i opowiadań w zbiorze *Fado* Andrzeja Stasiuka oraz reportaży Leszka Strycharskiego *Na ścieżkach kłobuka*. W pierwszym utworze wyeksponowała sposoby obrazowania Europy, symbolikę wizerunku Jana Pawła II, rolę pejzażu w budowaniu znaczeń i sensów świata przedstawionego oraz praktyki intertekstualne tworzące płaszczyzny wieloaspektowego dialogu ponad czasem i miejscem. Podczas interpretacji tomu Strycharskiego uwagę skupiła na metodach opisywania przez autora świata wewnętrznego bohaterów, eksponując doświadczane przez nich konflikty duchowe w momentach kryzysu. Refleksje o aksjologii Strycharskiego wpisała w szeroki kontekst podobnych tekstów powstałych w literaturze białoruskiej, ukraińskiej i rosyjskiej.

Druga część monografii *Humanizm literatury polskiej XX–XXI wieku...* przybliżyła główne kierunki rozwoju polskiej poezji XX wieku. Badaczka w akcie sumiennej lektury przybliżyła czytelnikom *Bal w operze* Juliana Tuwima, *Luk* Juliana Przybosa, wiersze Czesława Miłosza, Zbigniewa Herberta, Tadeusza Różewicza i Wisławy Szymborskiej. Ciekawe wnioski wiążą się z analizą porównawczą roli balu we wspomnianym poemacie Juliana Tuwima oraz strukturalnej funkcji tego obrazu w powieści rosyjskiego pisarza Michaiła Bułhakowa *Mistrz i Małgorzata*. Wyróżnić należy także komparatystyczne paralele między wierszem Juliana Przybosa a utworami dwóch innych artystów: czeskiego – Vladislava Vančury i serbskiego – Dobricy Ćosicia.

Trzeba również wspomnieć o zaprezentowanej w tej publikacji interpretacji humanistycznych pierwiastków w spuściźnie przedstawicieli tzw. Wielkiej Czwórki. Olander rzetelnie skomentowała motywy faustowskie w poezji Czesława Miłosza, które – jej zdaniem – pozwalały nobliście na ekstrapolację omawianej problematyki w perspektywie filozoficznej. Równie gruntownie badaczka wyjaśniła znaczenie wartości biblijnych i chrześcijańskich w jego twórczości. Herberta doceniła za wierność humanistycznym wartościom duchowym. Z uznaniem wypowiedziała się o filozoficzno-ontologicznych pytaniach Szymborskiej, Różewicza z kolei ukazała jako twórcę ciekawej artystyczno-filozoficznej koncepcji człowieka. Tłem refleksji o dokonaniach polskich poetów uczyniła dzieła współczesnych twórców literatury polskiej, ukraińskiej, rosyjskiej oraz

myślicieli i artystów innych narodów europejskich. W tej części rozprawy literaturoznawczynie omówiła także poetyckie dialogi takich pisarzy, jak Arnold Lange, Boris Pasternak, Lina Kostenko, Bolesław Leśmian i Aleksander Błok.

Do interesujących partii pracy zaliczyć można ponadto wypowiedzi Olander na temat ewolucji światopoglądu religijnego Jana Twardowskiego. Uczona zwróciła uwagę na humanizm twórcy, widoczny w sposobach obrazowania świata, rozważała różne rodzaje miłości (miłość do Boga, miłość do człowieka, natury i życia), o których mówił artysta (Olander 2012: 372). Rzeczowo przedstawiła ustalenia dotyczące warsztatu poetyckiego, akcentując właściwą Twardowskiemu skłonność do poetyzowania prostych, zwyczajnych rzeczy ludzkiego życia. Aforyzm: „Śpieszmy się kochać ludzi, tak szybko odchodzą” uznała za lapidarną i trafną syntezę całokształtu dorobku księdza (Olander 2012: 375).

Słów kilka przyjdzie jeszcze powiedzieć o ustaleniach Olander na temat koncepcji człowieka w twórczości Witolda Gombrowicza. Powieść *Ferdydurke* badaczka rozpatrywała w kontekście tradycji prozy europejskiej, przez pryzmat problemu tożsamości jednostki ludzkiej. Jednocześnie wskazała na nowatorskie aspekty dokonań polskiego pisarza, jak technika gry, odbicia, maski itp. Badawczo płodne są również spostrzeżenia dotyczące *Dzienników* Gombrowicza i ich roli w konceptualizowaniu jego światopoglądu, sądów na temat przedstawicieli gatunku *homo sapiens* oraz kwestii ich wolności.

Podsumowując swoje rozległe studia nad literaturą polską XX i XXI wieku, Olander rozpoznała w monografii dwa odrębne kierunki rozwoju polskiego humanizmu – z jednej strony widziała dążenie do propagowania uniwersalnych wartości humanistycznych, z drugiej wskazywała starania o nadanie im oblicza narodowego, współgrającego z konkretnymi sytuacjami historycznymi. Badaczka opisała ewolucję idei humanizmu w twórczości polskich pisarzy pod wpływem wydarzeń pierwszej, a także drugiej wojny światowej. Dokonała ponadto rekapitulacji badań literatury polskiej XX wieku w perspektywie antropologicznej, pokazała wpływ tradycji europejskiej na kształtowanie jej oblicza oraz wyeksponowała oryginalne rozwiązania narodowe w walce o człowieka w człowieku.

Po opublikowaniu monografii *Humanizm literatury polskiej XX–XXI wieku...* Olander kontynuowała studia porównawcze nad literaturą polską i innymi literaturami słowiańskimi. Jej poszukiwania zaowocowały pojawieniem się w ciągu ostatniej dekady wielu interesujących publikacji. Na wyróżnienie zasługują artykuły dotyczące dramatu Tadeusza Różewicza *Kartoteka*, opisujące artystyczną i filozoficzną koncepcję człowieka, analizujące dialogiczne relacje między wspomnianym tekstem a twórczością Mikołaja Gogola, Dmitrija Szostakowicza, Leonida Andriejewa, Antoniego Czechowa (problem przypadku), Williama Szekspira (kwestia Hamleta) itp. W wymiarze porównawczym, na gruncie

metodologicznym hermeneutyki, badaczka odczytała kreację bohatera w *Kartotece* (1960) i jej wersji drugiej, czyli *Kartotece rozrzuconej* (1997), poprzez pryzmat paradygmatów: *homo sapiens* jako „super-ja” i *homo sapiens* jako potwór (Olander 2017a: 155). W ostatnich latach ukazały się także komparatystyczne opracowania dzieł Jana Twardowskiego (Olander 2016a: 118–124), Jarosława Iwaszkiewicza (Olander 2016b: 90–99), Czesława Miłosza (Olander 2017b: 141–159), Juliana Tuwima (Olander 2018: 3–7) i wielu innych polskich pisarzy.

Uwagi końcowe

Luiza Olander prowadziła i wciąż prowadzi badania w zakresie komparatystryki literatury polskiej i innych literatur słowiańskich. Teoretyczną podstawą jej rozpoznania są ustalenia europejskich twórców semiotyki i strukturalizmu, które badawczo rozwija. Biograficzne związki z Wołyniem sprawiły, że uczona zainteresowała się spuścizną pisarzy pogranicza kulturowego, co zdeterminowało przyznanie pierwszeństwa wśród różnorodnych narzędzi badawczych metodzie badań porównawczych. Wysoko należy ocenić jej studia związane z analizą tekstu wołyńskiego, traktowanego jako dynamiczny i otwarty system samodzielnych tekstów artystycznych i dokumentalno-artystycznych pogranicza (m.in. literatury polskiej, ukraińskiej i rosyjskiej), które wzajemnie na siebie oddziałując, tworzą nowe obiektywne i subiektywne „ponadsensy” literatur rodzimych.

Gruntowny opis jego warstw – historycznej i przyrodniczej – pozwolił badaczce na wyeksponowanie stałych komponentów umożliwiających kategoryzowanie Wołynia jako małej ojczyzny, krainy – mimo jej tragicznych doświadczeń – dającej siłę trwania mieszkańcom regionu. Literaturoznawczynie umiejętnie wydobywała aspekty regionalizmu otwartego, opartego na współpracy i współdziałaniu różnych narodowości jako fundamencie ich koegzystencji. Podkreślić warto etyczny wymiar wspomnianych ustaleń.

Ważnym obszarem prac Olander jako badaczki literatury polskiej są rozpoznania dotyczące humanizmu i jego rozmaitych odmian w realizacjach różnych pisarzy na przestrzeni dziejów. Dodać warto, że wspomniana kategoria – obok pojęć takich, jak wolność jednostki, sens życia człowieka, kwestia wyboru między dobrem a złem, granica – stanowiła główne kryterium wartościowania dokonania artystów, określania znaczenia ich twórczości w spuściznie kulturowej kraju i Europy. W sposób nowatorski literaturoznawczynie zarówno omawiała szerokie spektrum podejmowanych przez pisarzy egzystencjalnych rozważań o istocie życia człowieka, jak też przybliżała kwestie dotyczące rozwiązań formalnych.

Znaczący nurt w pracy naukowej Olander wiąże się z literaturą poświęconą problematyce wojny. W swych interpretacjach badaczka wydobyła groźbę działań

militarnych, opisała traumę doznań jednostki i zbiorowości w czasach Zagłady, wyeksponowała skalę psychicznego spustoszenia spowodowanego poczynaniami wojennymi. Dyskurs traumy łączyła z analizą mechanizmów kształtowania się kultu jednostki, wskazała także na zagrożenia, jakie wiążą się z jego upowszechnianiem.

Dzięki staraniom Luizy Olander twórczość wielu polskich pisarzy jest dziś znana czytelnikom zagranicznym.

BIBLIOGRAFIA

Andrusiów Stefania. 2000. *Modus tożsamości narodowej: tekst lwowski lat 30. XX wieku.* Lwów: Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki.

Bachtin Michał. 1996. *Problem tekstu.* W: Michaił Bachtin. *Zbiór esejów w 7 tomach.* T. 5. Moskwa: Wydawnictwo „Słowniki Rosyjskie”. S. 306–326.

Łobodowski Józef. 1938. *Od Słowackiego do Samczuka.* „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, nr 20. S. 213–214.

Łotman Jerzy. 1978. *Fenomen kultury.* W: *Semiotyka kultury. Emotikony kulturowe. Prace o systemach znakowych.* Tartus: Wydawnictwo Uniwersytetu Tartus.

Olander Luiza Konstantinowa. 2017. *Problem człowieka w rosyjskiej i polskiej literaturze: aspekt komparatystyczny (paradygmat czterookresowy G. Dierżawin – A. Puszkina – W. Szymborska – Cz. Miłosz).* W: *Rosyjsko-zagraniczne stosunki literackie: zbiór artykułów na podstawie materiałów VII Ogólnorosyjskiej konferencji naukowo-praktycznej z udziałem międzynarodowym.* Red. Natalia Michajłowna Ilczenko. Niżny Nowogród: Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Kozmy Minina. S. 41–52.

Olander Luiza Konstantinowa. 2018. *Forma i znaczeniowótórcza rola balu w systemie artystycznym powieści M. Bułbakowa „Mistrz i Małgorzata” i poematu Juliana Tuwima „Bal w operze”.* „Acta eruditerum”, nr 28. S. 3–7.

Olander Luiza. 2008. *Tekst wołyński w literaturze ukraińskiej i polskiej (XIX–XX w.).* Łuck: Wołyński Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki.

Olander Luiza. 2012. *Humanizm literatury polskiej XX–XXI wieku w kontekście europejskiej myśli filozoficznej i artystycznej.* Łuck: Wieża-Druk.

Olander Luiza. 2016a. *Biblia, świat i człowiek w twórczości Jana Twardowskiego.* „Biblia i Kultura. Czasopismo naukowe i teoretyczne”, nr 17. S. 118–124.

Olander Luiza. 2016b. *Człowiek i świat w „Dziennikach” J. Iwaszkiewicza.* „Kijowskie Studia Polonistyczne”. S. 90–99.

Olander Luiza. 2017a. *Homo sapiens i wojna w dramacie Tadeusza Różewicza „Kartoteka” i jego wersji „Kartoteka rozrzucona”.* „Studia Metodologiczne”, nr 45. S. 155–156.

Olander Luiza. 2017b. *Książka Czesława Miłosza „Zniewolony umysł” jako droga do wyzwolenia myśli i kreatywności.* „Sultaniwski Chytannia”, nr 6. S. 141–159.

„*Rode nasz krasny...*” *Wołyń w losach krajan*. 1996–1999. T. I–III. Oprac. i przygotowała Luiza Olander. Łuck: Wieża.

Swierstiuk Jewhen, 2004. „*Otieczestwiennaja*”. W: Jewhen Swerstiuk. *Na stokach „Wolności”. Krótkie eseje*. Łuck: „Teren”. S. 184–187.

Toporow Władimir. 1995. *Mit. Rytuał. Symbol. Obraz. Wybrane badania z zakresu mitopoejki*. Moskwa: Wydawnicza Grupa Progress „Kultura”.

Svitlana Kravchenko

LUIZA OLANDER – A UKRAINIAN SCHOLAR
OF THE WORKS OF THE POLISH WRITERS
OF THE TWENTIETH AND THE TWENTIETH-FIRST CENTURIES

(abstract)

The article presents the famous Ukrainian scholar Luiza Olander, who has for many years been thoroughly researching the phenomena, characters, and processes that can be found in Polish literature. She is the author of many dissertations in which she used various (historical, literary, comparative, biographical, and structural) methods to analyze literary phenomena. In her work, Olander uses and develops the concepts of the European founders of semiotics and structuralism. Because of her long-term biographical connection with Volhynia, she has paid special attention to writers from the cultural borderland and examined their works from a comparative perspective. In Olander's work, the most outstanding figures of Polish literature are considered in a very broad European cultural context.

KEYWORDS

Luiza Olander; Polish literature; research methods; comparative research; cultural borderland